

Мовознавство

УДК 811.111'42

Алексенко С. Ф.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та лінгводидактики

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ОНОМАСТИЧНА І СЕНСОРНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ПОРТРЕТА ПЕРСОНАЖА В РОМАНІ ДЖОАН ХАРРІС «ШОКОЛАД»

Анотація. Статтю присвячено з'ясуванню та опису ролі ономастичної та сенсорної лексики у формуванні художнього портрета головного персонажа роману Джоан Харріс «Шоколад». Обґрунтовано актуальність проведення розвідки з огляду на універсальність концептуально-змістової категорії персонажа у художньому творі. На основі аналізу наукових підходів до вивчення структури та змісту художнього портрету, а також засобів його формування художній портрет розглядається як опис зовнішності та внутрішнього стану персонажа твору, який розкривається у його діях та взаємовідносинах з іншими персонажами, а також у комунікативній поведінці, способі мислення, характері. Потенціал ономастичної лексики створювати художній портрет вбачаємо у процесах апелювання та трансонімізації, а також в таких основних та другорядних функціях власних імен: ідентифікуючій, соціальній, експресивній, естетичній. Визначено, що до системи засобів номінації головної героїні роману Віанн Роше входять власні назви – ім'я героїні та низка псевдонімів, апелювання – іншомовні запозичення з французької мови, іменники на позначення національної та територіальної приналежності та сімейного статусу. Описано вмотивованість та функціональність ономастичної лексики як засобу творення художнього автопортрету головної героїні та перспектив її сприйняття іншими персонажами. Сенсорна лексика розглядається як така, що в межах мовної картини світу індивіда систематизує та категоризує його чуттєвий досвід за допомогою колоронімів, глутонімів, ольфакторної лексики.

Сенсорна лексика у досліджуваному романі формує політематичність психологічного портрета головної героїні, а саме: лексичні одиниці на позначення червоного кольору та його похідних створюють яскравість, карнавальність та небезпечність образу героїні; глютонічні одиниці на позначення різних видів та форм шоколаду, тістечок, солодоців підсилюють карнавальний мотив свободи та непокори як домінанту характеру героїні.

Ключові слова: художній портрет, ономастична лексика, трансонімізація, сенсорна лексика, колороніми, глютоніми.

Постановка проблеми. Сучасна дискурсивна парадигма лінгвістичного знання, яка у фокус дослідницької уваги ставить нерозривний зв'язок мовних утворень з мисленнєвою та комунікативною діяльністю людини [1], розглядає художній текст як дискурсивний феномен, адже перший актуалізується у поєднанні з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними чинниками. Головною конститутивною ознакою художнього дискурсу є емоційно-вольовий та емоційний вплив на адресата-читача, тобто його прагматична сутність. Вплив на читача здійснюється через систему образів, особливо образів персонажів, що пояснюється антропоцентричністю художнього твору. Образна структура твору висвітлюється комплексом засобів різних мовних рівнів. Дослідження мовних, зокрема лексичних, засобів реалізації категорії персонажа є актуальним завданням лінгвістичної та літературознавчої науки, адже ця категорія є універсальною концептуально-змістовою категорією художнього твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема художнього портрета персонажа неодноразово ставала об'єктом численних наукових розвідок, проте досі на отримала більш-менш вичерпної та узгодженої відповіді ані щодо структури та змісту, ані щодо механізмів та засобів його формування. Портретом як жанром художнього дискурсу, його типологією і функціями, а також словесно-художніми способами його створення цікавилися такі вітчизняні та закордонні дослідники, як Н. Бохун, Є. Горшенєва, Т. Насалевич, О. Малетіна, Н. Родіонова, С. Селєзньова, І. Страхов, В. Шаховський, В. Whipper. Учені концентрують здебільшого свою увагу

на: структурно-композиційній класифікації словесно-художнього портрета, лінгвостилістичних особливостях його актуалізації, типах портретних характеристик, формах функціонування в художнього портрета в макротексті, когнітивних моделях опису зовнішності персонажів тощо. Активні дослідницькі пошуки сприяли появі низки тлумачень поняття «портрет героя літературного твору», його типів та класифікацій портретного опису.

Так, науковці, погоджуючись із визначенням портрета у літературному творі як із «зображенням зовнішності людини – обличчя, постаті, одягу та взуття, манери триматися, жестів» [2, с. 165], посередництвом чого письменник дає читачеві зорове уявлення про персонажа, зазначають, що за допомогою зображення зовнішніх характеристик людини автор намагається окреслити внутрішній світ особистості, її психологію, мотивацію, характер, вчинки, стосунки з іншими персонажами тощо [3, с.27; 4, с. 195; 5, с.562; 6, с.5]. В межах даної статті, ґрунтуючись на здійсненому огляді наукових підходів, трактуємо художній портрет як опис зовнішності та внутрішнього стану персонажа твору, який розкривається у його діях та взаємовідносинах з іншими персонажами, а також у комунікативній поведінці, способі мислення, характері.

Художній портрет персонажа у літературному творі є структурною частиною композиційно-мовленнєвої форми «опис». Дослідження мовних засобів формування портрету у художньому творі засвідчують, що вони складаються із здебільшого лексико-семантичних складників. О. В. Гусєва виокремлює такі елементи лексико-семантичної структури словесного портрета: лексико-семантична група на позначення рис обличчя, частин тіла; лексико-семантична група, яка описує жести, міміку, рухи персонажа; лексико-семантична група, яка визначає вік героя; лексико-семантична група, яка описує одяг та його атрибути [7, с. 26]. Для надання персонажеві конкретності, певної візійності широко використовується ономастична та сенсорна (колористична, ольфакторна, глутонічна) лексика, що дає змогу читачеві сприймати персонажа як реальну особу.

Метою статті є виявлення особливостей створення художнього портрета головного персонажу роману Джоан Харріс «Шоколад» за допомогою ономастичної та сенсорної лексики.

Виклад основного матеріалу. Ономастична лексика, дистинктивними ознаками якої є: 1) приналежність імен індивідуальному об'єкту, а не класу об'єктів, 2) чіткість, визначеність, відмежованість об'єкту, що характеризується за допомогою власного імені, 3) відсутність зв'язку між власним ім'ям та поняттям, 4) відсутність на рівні мови чіткої та однозначної конотації [8, с. 324], формує власний ономастичний простір, в межах якого часто відбувається транспозиція мовних форм – використання однієї мовної форми у функції іншої. В ономастиці транспозиція онімічної та загальної лексики виражається у процесах онімізації (перехід апелятивної лексики в онімічну), апелятивації (перехід онімічної лексики в апелятивну / загальну) і трансонімізації (міжвидовий та внутрішньовидовий перехід онімів) [9]. Визначаючи крім основних функцій власного імені (номінативної, ідентифікуючої, диференціюючої) такі другорядні, як соціальна, емоційна, експресивна, естетична, дейктична (індикативна) [8, с. 25-30], розглянемо використання ономастичної лексики при створенні художнього портрету головної героїні роману Дж. Харріс «Шоколад» Віанн Роше.

Аналізований роман (1999 р.) є одним із найперших та найкращих творів Дж. Харріс, належить до жанру містичної мелодрами і є взірцем сучасної британської літератури. У романі розгортається історія молодої матері-одиначки Віанн Роше, яка на початку посту приїздить до французького містечка Ласкне-су-Тан з метою відкрити в ньому магазин солодощів «Небесний мигдаль». Зав'язка сюжету твору полягає у протесті місцевого священика Франсіса Рено проти відкриття магазину, який вважає недопустимим порушувати канони церкви – під час посту як періоду самозречення та самообмеження для християн зваблювати прихожан магією шоколаду, що й робить Віанн. Роман, написаний у формі щоденника героїні та її доньки, який чергується з листами антагоніста Віанн, кюре Рейно, до свого батька, з самого початку інтимізує оповідь, підкреслюючи індивідуальність сприйняття світу персонажами.

Перша зустріч з героїнею у творі включає нейтральну її номінацію «*the woman*», що дозволяє більше зосередити увагу читача не на самій особі, а на деталях її образу. Змальовуючи героїню, авторка передає її «чужість» для місцевих жителів, їх недовіру до неї. Ідентифікація персонажа для самого читача проходить наче через сприйняття недовірливих жителів Ласкне-су-Тан, а тому ім'я героїні дізнаємося з документів про оренду житла: «*On the lease document I am Vianne Rocher...*» [11].

Слід зазначити, що така недовіра навіть до імені новоприбулої небезпідставна. Згодом, розповідаючи сама про себе, Віанн зауважить, що вона дійсно багато разів змінювала імена: «*Our names changed as we moved, drifting from one regional variant to another: Yanne, Jeanne, Johanne, Giovanna, Anne, Anouchka*» [11].

Важливу роль відіграє національність героїні, а тому номінативні засоби створення її портрету у творі включають національно марковані лексеми та номінації національностей. Так, французьке походження Віанн та її доньки постійно підкреслюється звертаннями, які використовують на її адресу інші герої твору. Хоча текст твору написаний англійською мовою, у ньому функціонують іншомовні вкраплення, наприклад, Анук, донька Віанн, звертається до матері, вживаючи номінацію «*taman*». Інші персонажі звертаються до героїні як «*madame*», хоча вона сама, прагнучи подружитися із жителями та увійти до них у довіру, прагне щоб до неї зверталися лише по імені: «*– Really, Madame, I – – Call me Vianne. And I insist*» [11]. Небажання героїні чути звертання «*madame*» пов'язане і з тим, що вона насправді не має статусу заміжньої жінки, до якої й має використовуватися це звертання за правилами французького мовленнєвого етикету. Головна героїня – жінка незаміжня і згодом автор привертає увагу читача до цього факту у такій сцені розмови Віанн та кюре Франсіса Рено:

«*– I shouldn't think so. Lansquenet folk are simple folk, Madame Rocher,» he told me. «Devout folk.» He stressed the word gently, politely.*

– *It's Mademoiselle Rocher*» [11].

Використання звертань «*madame*» та «*mademoiselle*» не лише надають інформацію про сімейний статус Віанн Роше, але й характеризують як її саму, так і її соціальні відносини із кюре та її соціальний статус у місті. Ласкне-су-Тан – містечко, яке, як хотів би думати Франсіс Рено, відрізняється релігійністю та традиційністю поглядів його жителів, тому статус молодої жінки, яка має дитину, однак при цьому залишається незаміжньою, аж ніяк не вписується у загальноприйнятні рамки провінційності: він суперечить традиційним поглядам місцевих на сім'ю, викликає пересуди та осуд, а тому представлення Віанн самої себе як «*Mademoiselle Rocher*» є свого роду викликом. Для більш повного осягнення ситуації ідентифікації соціального статусу Віанн, яке й лягло в основу її положення у місті та відношення до неї окремих його жителів, зазначимо, що кюре Рено – ключова фігура міста Ласкне-су-Тан, знайшов за доцільне вважати Віанн удовою, пояснюючи собі відсутність месьє Роше: «*We have a new parishioner. A Vianne Rocher, a widow, I take it, with a young child*» [11], і хоча номінація «*a widow*» є помилковою по відношенню до головної героїні, вона характеризує ставлення кюре до Віанн, його прагнення сформулювати позитивне враження про неї, а згодом його презирство, коли він дізнається правду. Характерною є номінація «*a new parishioner*», застосована кюре, яка також виражає його первинне прагнення ставитися до Віанн як до всіх інших прихожан, на що вказують неозначений артикль та іменник «*parishioner*».

Окрім прагнення ідентифікувати сімейний статус Віанн, жителі міста цікавляться її походженням. Зокрема, розглянемо роздуми кюре з цього приводу: «*Paris, I expect, or maybe even across the border. Her accent is pure, almost too pure for a Frenchwoman, with the clipped vowels of the North, though her eyes suggest Italian or Portuguese descent, and her skin...*» [11]. Наявність низки іменників на позначення національності та територіальної приналежності вказує на невпевненість кюре у своїх висновках і водночас характеризує саму героїню, створює її яскравий, строкатий образ, у якому змішалися риси різних національностей: «*French*», «*Italian*», «*Portuguese*». Неможливо точно ідентифікувати і її походження як французьки – чи то вона парижанка («*Paris*»), чи жила за його, Парижа, межами

(«*maybe even across the border*»), чи то приїхала з півночі країни («*the North*») зважаючи на характерний акцент. Важливим є й неодноразове згадування циган, з якими сама Віанн порівнює себе та свою матір у прагненні до зміни місць, кочового способу життя: «*the gypsy wanderlust which took us all over Europe and further*» [11].

Однією із ключових номінацій героїні у творі слугує лексема «*witch*», в якій втілений багатогранний смисл: це саме той іменник, що виражає сприйняття оточуючими людьми Віанн та схожих на неї жінок. Сама Віанн вважає таку номінацію неправильною, однак визнає, що саме в цьому слові міститься розуміння її долі, призначення іншими людьми: «*Witch, witch. It's the wrong word, but I knew what she meant*» [11].

Формування художнього портрету героїні як жінки з магічними здібностями здійснюється за рахунок сенсорної лексики. Віанн використовує особливу «домашню магію», якою прагне принести радість та задоволення оточуючим її людям – у цьому полягає її захоплення кондитерством. За рахунок сенсорики героїня здатна впливати на людей, зачаровуючи їх не тільки смаком та ароматом гарячого шоколаду, але й власними чарами, успадкованими від своєї матері, індіанської чаклунки.

Сенсорика – це безпосереднє відображення предметів і явищ об'єктивної дійсності органами чуття [10, с. 470], натомість, «мовна сенсорика» передбачає наявність смислової складової чуттєвого сприйняття в мовних одиницях. У зв'язку з розмаїттям каналів перцепції – слухової, зорової, нюху, дотику – чуттєвий досвід, що систематизує, категоризує та в межах мовної картини світу вибудовує картину індивідуально-авторську / персонажну, є надзвичайно складним психофізіологічним явищем. Психологічний портрет головної героїні роману є політематичним, оскільки він не обмежується лише одним напрямком сенсорної семантичної деталізації – до нього входять і колір, і запах, і смак, оперуючи якими та зображуючи які авторка роману творить шлейф найтонших ароматів та відтінків, що окутують таємничу чаклунку Віанн, створюючи її яскравий і неповторний образ, який не має аналогів у інших творах. Індивідуальність сприйняття світу персонажем Віанн передається через сенсорну матрицю – температурну («*warm*»,

«hot»), тактильну («greasy»), ольфакторну («hot greasy scents of frying pancakes and sausages and powdery-sweet waffles»), візуальну / колоративну («a special lustre») і смакову / глютонічну («powdery-sweet»).

Звернімо увагу на колірний портрет героїні. Найперша зустріч з Біанн у творі розкриває одну з провідних рис її портрету – яскравість, строкатість: «*The woman, her long hair tucked into the collar of her orange coat, a long silk scarf fluttering at her throat...*» [11]. Манера яскраво одягатися виражається передусім у тяжінні до червоного кольору та його відтінків. У поданому уривку жінка одягнута в помаранчеве пальто («orange coat»), яке у момент прибуття Біанн до міста зливається із оточуючим її карнавалом – її рідною стихією. Більш детальний колірний опис образу Біанн надається у творі з вуст кюре Рено: «*She wears a long, flared, flame-coloured skirt and a tight black sweater. This colouring looks dangerous, like a snake or a stinging insect, a warning to enemies*» [11]. Яскраві фарби, присутні в образі Біан, передаються у цьому описі через опосередковану характеристику «flame-coloured» – попри те, що цей прикметник не є прямою назвою червоного кольору, він образно передає це значення, підсилюючи естетичний потенціал червоного кольору як одного із колірних символів твору. Характерно, що червоний колір видається священику небезпечним, він вбачає ворога у яскравій жінці, яка не вписується у сірі будні його рідного містечка, приковує увагу його прихожан, «спокушуючи» їх обіцянкою барвистого карнавалу замість сірості повсякденного життя, яке вже давно приїлося містянам. Той факт, що червоний колір, водночас, вважається у багатьох культурах світу кольором життя, життєвої сили, процвітання та добробуту, розкриває основи протистояння Біанн та Рено, завжди одягненого у строгий чорний одяг священика.

Сенсорна лексика на позначення кольору тісно переплітається з номінаціями смаків у творі. У творі наявна велика кількість описів всіляких кондитерських виробів, у яких використана безліч сенсорних глютонічних лексичних засобів. За однією з психологічних методик, риси людини, її характер, звички можна визначити за формою, кольором та смаком шоколаду, який вона любить шоколад (методика психотерапевта Мюррея Ленгхема) – шоколад виступає як мірило

людської натури. Таку саму функцію цей глютонім відіграє в аналізованому романі. У творі згадуються і улюблені цукерки Біан, майже такі ж, як і ті, що до вподоби її доньці – це «*mendiants*» (у пер. з франц. «жебраки») – «...*biscuit-sized disks of dark, milk or white chocolate upon which have scattered lemon-rind, almonds and plump Malaga raisins. (...) Bitter-smooth on the tongue with the taste of the secret tropics» [11]. Лексеми сенсорного сприйняття, вжиті у цьому описі («*biscuit-sized*», «*dark*», «*milk*», «*white*», «*bitter-smooth*») – це прикметники на позначення форми, кольору, матеріалу, тактильного відчуття. Численні глютоніми, вжиті у романі – «*chocolate / the pralines / Venus's nipples / chocolate truffles / mediants / candied fruits / chocolate seashells / candied rose-petals / sugared violets / nougatines / toffee / chocolate curls / chocolate raisins / meringues / guimauve / chocolate almonds / white chocolate mice / chocolate gems / Aladdin's cave of sweetcliché / chocolate animals / marzipan fruits / marrons glaces / caramel / liqueur chocolates / champagne truffles / caramelized apples / chocolat viennois / chocolate-cream meringues / champagne and strawberry sorbet / florentines*» – доповнюють образ Біанн відтінками смаку, які починають тісно асоціюватися із героїнею. Саме у цих смаках та ароматах криється талант Біанн, її чари, які вона використовує на своїх відвідувачах. Допмагаючи містянам у виборі цукерок та інших солодошів, Біанн відводить їх від посту, обмежень та правил, що змушують людей жити не на повну силу, а лише тліти, боячись кюре чи людського осуду. Сенсорна лексика в пов'язаних з Біанн описах її кондитерських витворів характеризує героїню як сповнену життя і любові до нього та прагнення вдихнути це життя і любов у всіх, хто її оточує. Той букет відчуттів, які авторка включає до описів дійсності у сприйнятті Біанн, розкриває внутрішній світ героїні, особливості її світогляду, ідейне наповнення її філософії життя.*

Висновки. Ономастична та сенсорна лексика формує базову характеристику головного персонажа роману Джоан Харріс «Шоколад» Біанн Роше. До засобів номінації головної героїні входять власні назви – ім'я героїні (та низка її колишніх імен), звертання (іншомовні запозичення з французької мови), іменники на позначення національної і територіальної приналежності та сімейного статусу. Вказані номінативні засоби не тільки формують художній портрет персонажа, а й

передають особливості сприйняття героїні іншими персонажами. Сенсорна лексика переважно представлена іменниками та прикметниками на позначення кольору, смаку, форми, тактильних відчуттів. Саме через сенсорне представлення світу Віанн розкривається й головна ідея роману – справжнє, наповнене відчуттями життя, у тому, щоб любити себе та оточуючий світ. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у лінгвокультурологічному аналізі словесно-художнього портрету системи персонажів літературного твору.

Література:

1. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: кол. монографія / за ред. І.С. Шевченко. Харків, 2005. 356 с.
2. Лесин В. М. Літературознавчі терміни. К.: Радянська школа, 1985. 251 с.
3. Насалевич Т. В. Портретные описания в различных типах текста (роман, драма, сказка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Одесса, 2003. 198 с.
4. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник для гуманітаріїв. К.: Правда Ярославичів, 1997. 448 с.
5. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю. І., Теремко В.ІФ. Літературознавчий словник-довідник. К.: Академія. 2007. 752 с.
6. Мальцева О. А. Лингвостилистические особенности словесного художественного портрета в современном английском романе (на материале произведений Джона Фаулза): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Л., 1986. 16 с.
7. Гусева Э. В. Лингвостилистические особенности мужского и женского портретов в художественном произведении. *Финно–угорский мир*. 2016. № 1. С. 26-29.
8. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. М.: Наука, 1973. 352 с.
9. Васильева О. А. Ономастическая лексика как предмет изучения исследователей-лингвистов. *Балтийский гуманитарный журнал*. 2015. №1 (10). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/onomasticheskaya-leksika-kak-predmet-izucheniya-issledovateley-lingvistov> (дата обращения: 12.02.2022).

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: Перун, 2003. 775 с.
11. Harris J. Chocolat. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=80090> (дата звернення: 1.02.2022)

Aleksenko S.F. Onomastic and Sensory Lexis as a Means of a Personage's Literary Portrait Creation in Joanne Harris's Novel "Chocolat"

Summary. The article focuses on the pinpointing and description of the role of onomastic and sensory lexis in the creation of a protagonist's literary portrait in Joanne Harris's novel "Chocolat". The topicality of the study in question has been substantiated relying on the universality of the conceptual content of the category of a personage in a literary work. Based on the analysis of current scientific approaches to the structure and content of a literary portrait as well as the means of its formation, a literary portrait is deemed as not only the description of appearance and inner state of a personage (being unveiled through his / her actions and interaction with other characters) but also as his / her communicative behavior, mentality, character traits. The potential of onomastic lexis to outline a literary portrait dwells in the processes of appellativization and transonymization along with major and minor functions of proper names: identifying, social, expressive, aesthetic. The system of nomination means of the novel's protagonist Vianne Rocher has been determined: here belong proper names (the protagonist's names and a variety of pseudonyms) and appellatives – French loanwords, nouns denoting national and regional affiliation and marital status. It has been set out motivation and functionality of onomastic lexis as a means of creation of a literary self-portrait of the protagonist alongside other characters' perspectives of her perception. Sensory lexis is viewed as a vocabulary bulk which, within an individual's linguistic picture of the world, systematizes and categorizes their sensory experience owing to colouronyms, gluttonyms, olfactory words. Sensory lexis of the novel in question forms polythematicality of the protagonist's psychological portrait, namely: lexical units denoting red colour and its derivatives make for lustre, pageantry and shades of danger in the heroine's image;

gluttonic units denoting various kinds and forms of chocolate, pastry, sweets enhance a carnival motif of freedom and defiance as a dominant of the protagonist's character.

Key words: literary portrait, onomastic lexis, transonymization, sensory lexis, colouronyms, gluttonyms.